

Jazykové právo – konceptuální perspektivy a metodologie jeho zkoumání

Vít Dovalil (Česká republika)

1. Uvedení do problému

Užívání jazyků představuje zcela běžnou každodenní aktivitu a i díky němu se osoby fyzické i právnické nacházejí ve velmi rozmanitých sociálních vztazích. Část těchto vztahů představuje předměty různorodých regulací právními normami, k nimž patří samo užívání jazyků či jejich variet. Jinými slovy – užívání jazyků představuje kromě mnoha dalších také předmět právní úpravy. Po téměř již pět desetiletí reflektovanou otázku *Who speaks what language to whom and when?*, kterou s ohledem na komunikační domény multilingvních prostředí původně formuloval Fishman (1965), je možné v rozšířené verzi parafrázovat jako *Kdo mluví/píše s kým, jak, o čem, jakým jazykem (jakou varietou), v jakých sociálních kontextech, s jakými úmysly a s jakými důsledky*. Tímto rozvinutím původní Fishmanovy otázky se dají přehledně předestřít parametry, které v právu mezinárodním, evropském i v právních rádech vnitrostátních podléhají či mohou podléhat regulaci právními normami. Jimi mohou aktéři ovlivňovat užívání jazyka dalších osob.

Cílem tohoto článku je podat nástin základních konceptů i metodologických otázek, které se pohybují na pomezí právní vědy a lingvistiky. Výklad se odvíjí od konceptuální diskuse o jazykovém právu, na niž navazuje rozbor tohoto klíčového pojmu aparátem teorie jazykového managementu. Poté následuje pokus o utřídění jazykového práva na bázi členění předmětů jazykového plánování. Rozbor diskurzní povahy jazykového práva výklady v tomto článku uzavírá.

2. Vymezení pojmu jazykového práva

Pojem *jazykové právo* je lze uchopit dvojím způsobem: V *objektivně právním* smyslu jej lze vymezit jako *soubor platných právních norem, které regulují užívání jazyků* v různých komunikačních doménách. Jde především o odvětví práva veřejného (typicky právo ústavní, správní, případně trestní), což znamená, že subjekty právních vztahů si obsah vzájemně spjatých práv a povin-

ností nemohou samy pro sebe vyjednat.¹ Zkoumáním jazykového práva tedy není míněn výzkum odborného právního jazyka a překladatelských problémů, které se v právní teorii a praxi vyskytují (srov. Burr/Gréciano 2003).

Ve smyslu *subjektivně právním* se jazykovým právem rozumí *oprávnění jedinců užívat toho kterého jazyka* neboli možnost daná objektivním právem subjektu, aby se choval určitým způsobem (čemuž odpovídá právní povinnost subjektu jiného). Jde tu o právo jedince na užití konkrétního jazyka v určitých doménách jako např. právo na vzdělání v mateřském jazyce, právo na získávání informací v určitém jazyce apod. Toto pojetí jazykového práva spadá do rámce základních lidských práv. Právě jim je tradičně věnována pozornost v souvislosti s užíváním jazyků příslušníky menšin (srov. Wee 2011, Shuibhne 2002, Skutnabb-Kangas/Phillipson 1994, May 1995, Grin 2003, Neumann 2009). Ze subjektivně právního hlediska požívají jedinci – např. právě příslušníci menšin – právo resp. nárok na zachování svého jazyka, právo na osvojení jazyka, vzdělávání v něm nebo na užití tohoto jazyka ve státní správě, na pracovišti a v dalších doménách. Těmto subjektivním právům odpovídají příslušné povinnosti státních, samosprávných či dalších nadstátních orgánů užívat jazyka příslušníků menšin.

Dalším hlediskem pro základní třídění jazykového práva je dělení práva na právo hmotné a procesní. Procesní právo upravuje postupy, které vedou k vydání veřejnoprávního aktu. Jazyk, v němž tento proces probíhá, je upraven právními normami tohoto procesního práva (např. subjektivní právo občanů na správní řízení vedené v konkrétním jazyce a tomu odpovídající povinnost správního orgánu). Hmotné právo reguluje subjektivní práva a povinnosti, které jsou vlastním účelem právní úpravy (např. právo na výuku v mateřském jazyce).

V evropském právním i lingvistickém kontextu se v návaznosti na hojně diskutované snahy o racionální management multilingvismu jeví fenomén jazykového práva jako o to relevantnější, že se čeština stala 1. května 2004 přistoupením Česka k EU rovněž jejím úředním a pracovním jazykem. České politické elity se však touto otázkou dosud nijak systematictěji a hlouběji nezabývaly.

3. Jazykové právo jako jazykový management

Z teoretického hlediska se sociolingvistická perspektiva výzkumu jazykového práva se může vhodně opírat o teorii jazykového managementu (Language Management Theory – srov. Nekvapil/Sherman 2009, Neustupný

¹ Tím je zdůrazněno odlišení takto pojatého jazykového práva od práva soukromého, v němž si subjekty právních vztahů v mezích stanovených právními normami svá práva a povinnosti naopak vyjednat mohou – např. užití konkrétních jazyků samozřejmě může být jedním ze závazků obchodní smlouvy vyjednané mezi soukromými subjekty.

2002, Jernudd/Neustupný 1987). Ta diferencuje mezi užíváním jazyka (tj. produkcí a recepcí diskurzů) a metajazykovými aktivitami, jimiž rozliční aktéři do užívání jazyka zasahují. Jazykový management je chápán jako chování mluvčích/pisatelů vůči jazyku uskutečňované v diskurzích. Jazykové právo představuje jeden ze silně institucionalizovaných diskurzů, které se realizují právě metajazykově. Diskurzem se tu rozumí množina textů (psaných i mluvených) s jednotícím tématem (jazykové problémy s jejich řešeními, ale i spory řešenými soudy – podrobněji viz níže oddíl o diskurzu jazykového práva). Aktéři zasahující do užívání jazyka se ocitají v nestejném mocenském postavení; soudům přitom i podle očekávání stran sporu v tomto diskursu náleží postavení aktérů nejmocnějších (k diskurzům a intertextualitě srov. podrobněji Warnke 2007, Warnke/Spitzmüller 2008 a Spitzmüller/Warnke 2011). Na rozdíl od ostatních sociolingvistických výzkumů zde hraje ústřední roli fakt, že rozmanitá chování uživatelů jazyka vůči jazyku – vlastní jazykový *management* – se legitimizují právě právními normami.

Pro teorii jazykového managementu je charakteristické, že vychází z praktických jazykových problémů jednotlivých uživatelů. Tyto problémy zpravidla vznikají v každodenních interakcích na mikrorovině sociálních procesů, avšak ne každý jazykový problém musí být způsobem okolnostmi na této mikrorovině. Může se stát, že příčina jazykového problému spočívá mimo bezprostřední interakce uživatelů, tj. na makrorovině sociálních procesů: Instituce přijme právní normu, jejíž aplikací teprve v praxi nějaký problém vznikne. Důležité však je, že důsledky jazykového problému – ať již lze jeho původ vystopovat kdekoli – se objevují v konkrétních interakcích (tj. právě na mikrorovině) a že jsou uživateli jazyka právě takto konkrétně identifikovány a vnímány. Jazykový problém tedy nepředstavuje žádný *objektivní* jev; právně relevantním se stává až ve vazbě na existující platné právo.

Jazykové právo v tomto kontextu vystupuje jako soubor platných právních norem (srov. tzv. objektivní právo výše), jejichž předmětem je předcházení jazykovým problémům či návod na jejich řešení. Jedinci vstupují do interakcí a očekávají, že dosáhnou svých komunikačních záměrů. Pokud se tak stane, jazykové problémy nevznikají, komunikace probíhá nerušeně a není důvod do ní ani právně zasahovat. Nejsou-li očekávání naplněna, znamená to, že od těchto očekávání dochází k odchýlkám. Těch si uživatelé jazyka mohou povšimnout (ale nemusejí). Pokud si odchylky povšimnou, mohou ji hodnotit (ale nemusejí). Škála hodnocení je přitom široká a vyznačuje se mnoha přechodovými stupni na kontinuu mezi pólem negativním a pozitivním. Pokud jedinci hodnotí povšimnutou odchylku pozitivně, není důvod tuto odchylku odstraňovat či jakkoli jinak právně napadat. Jazykový problém je identifikován, pokud si aktéři povšimnou odchylky od očekávání a hodnotí ji negativně (srov. Nekvapil 2012). V této situaci může vzniknout důvod pro vyvinutí nějakých opatření, jimiž by došlo k nápravě. Taková

strategie pro řešení tohoto problému může být vyvinuta (ale nemusí). Je-li návrh řešení připraven, pak bývá implementován v praxi (ale nemusí). V právu se s implementací rozhodnutí systémově počítá.

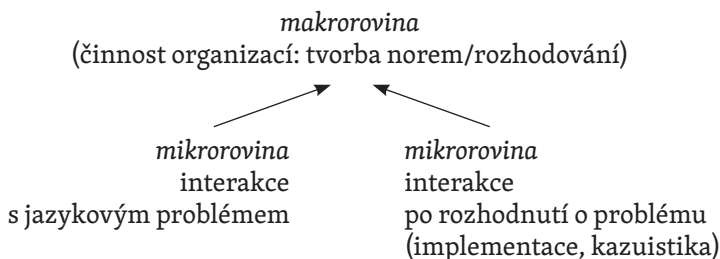
Z předchozího nástinu procesu jazykového managementu je zřejmé, že platné právo představuje asi nejzřetelněji ony závazné strategie pro řešení jazykových problémů, které se více či méně důsledně daří – jakožto předdefinovaná opatření – implementovat v praxi. Právní normy však pro sociolingvistiku navíc významně konkretizují, čeho přesně (tzn. jakého dílčího aspektu jinak vágního jazykového problému) si s výhledem na úspěch v konkrétním sporu mají aktéři *povšimnout*. Kromě toho právní normy předurčují, může-li žalobce u soudu uspět se „svým“ *hodnocením* tohoto problému jako jevu pro něj subjektivně nepřijemného či negativního. Cítí-li se např. příslušník národnostní menšiny krácen na svých subjektivních právech, znamená to, že není učiněno zadost jeho očekávání, že smí užívat svůj jazyk např. v komunikaci s orgány veřejné správy. Této odchylky od očekávání si nepochybně povšimne a ohodnotí ji jako negativní. Může zahájit soudní řízení, v němž odkáže na platné právo (= existující návrhy pro řešení). Ztotožní-li se soud s jeho posouzením problému, bude toto jeho posouzení proměněno v soudní rozhodnutí a jako takové implementováno v praxi.

Ne ve všech případech musí jazykový management proběhnout od začátku (existence nějaké odchylky od očekávání) až do konce (implementace vykonatelného rozhodnutí v praxi). Proces managementu může skončit v každé své fázi. Neshodne-li se mocnější aktér na hodnocení nějaké odchylky jako něčeho negativního s aktérem méně mocným, bude proces zastaven ve fázi hodnocení. Toto platí analogicky pro všechny fáze ostatní. Výhodou zde užívané a rozvíjené teorie je, že dokáže pokrýt všechny v úvahu přicházející konstelace při řešení sporů.

Aktéry jazykového managementu mohou být jak jedinci v interakcích (tzv. management jednoduchý), tak organizace mimo bezprostřední interakce (tzv. management organizovaný). Pro jazykové právo je relevantní především management organizovaný. Nekvapil (2009: 6) jej charakterizuje těmito příznaky: Akty jazykového managementu nejsou vázány na jednu situaci a její hranici překračují (tzv. transsituativnost). Do procesů managementu jsou vtahovány celé sítě aktérů (jednotlivců i institucí), o aktech managementu se komunikuje, přičemž aktéři v této komunikaci mohou uplatňovat rozmanitá teoretická či ideologická stanoviska. K charakteristikám organizovaného managementu patří i to, že jeho objektem není jen konkrétní užívání jazyka, nýbrž i jazyk jako systém.

Promítnutí těchto charakteristik organizovaného managementu do jazykového práva a jeho spojení s načrtnutým procesem lze provést následovně: K povšimnutí odchylky dojde na straně konkrétního uživatele jazyka, ale hodnocení nebo práce na strategii řešení jsou přeneseny na organizaci (soudy

či jiné orgány veřejné správy). Pro fázi implementace je při důsledné interpretaci tohoto pojmu nutné, aby management účinně ovlivnil (tj. pozměnil) interakce na mikrorovině. Není-li mikrorovina dosaženo, nedochází k implementaci předkládaných řešení (tj. aplikace práva v praxi vážne). V tomto výzkumu užívaný teoretický základ se dokáže vyrovnat s makrorovinou managementu i v její ne zcela strukturované podobě. Díky právní úpravě vztahů mezi institucemi se jejich hierarchie dají předpokládat (typicky např. vztah mezi soudy v členských zemích a Soudním dvorem EU v řízení o předběžné otázce). Z toho pak vyplývá žádoucí konkretizace předposlední fáze managementu označované výše obecně jako strategie řešení problému – na ní se mohou podílet správní orgány a soudy v několika procesních krocích.²

Nutno podotknout, že teorie jazykového managementu akcentuje kvalitativní metodologii s jazykově ekologickým přístupem. To se odráží v perspektivě bottom-up a v uvědomování si toho, že výhled na úspěšné řešení jazykových problémů – nejen právní cestou – má vycházet ze sociokulturních a socioekonomických podmínek prostředí, v nichž k problémům dochází a v nichž jsou tyto problémy řešeny. Zohlednění sociokulturních podmínek tak podle logiky teorie předchází managementu komunikačnímu (tzn. konstituování sociálních sítí, v nichž k užívání jazyků a v souvislosti s tím i ke zkoumaným procesům, sporům atd. dochází), po němž až lze očekávat úspěšnou realizaci jazykového managementu v užším smyslu (srov. Nekvapil/Sherman 2009). Z tohoto hlediska lze vysvětlit, proč např. troskotají dobře míněné snahy o podporu menšinových jazyků formou podpory tištěných nebo elektronických médií, když neexistují alespoň relativně stabilní sítě uživatelů, v nichž by bylo společensky i ekonomicky výhodné ten který menšinový jazyk aktivně užívat (podrobněji k tomu např. Neumann 2009). Uvedené pořadí druhů managementu (tj. sociokulturní, po něm komunikační, až poté jazykový v užším smyslu) také umožňuje vysvětlit, proč

² V originálních anglických textech se pro popsání fáze jazykového managementu užívají termíny *deviation from the norm/expectation*, *noting*, *evaluation*, *adjustment design* a *implementation* (srov. např. Nekvapil/Sherman 2009).

formální přijetí právních norem samo o sobě úspěšné řešení zabezpečovat nemusí a v čem konkrétně případně aplikace práva troskotá.

jazykové právo jako součást sociokulturního managementu
(politický/právní rámec – uspořádání mocenských vztahů)

komunikační management (konstituování sítí uživatelů)

jazykový management v užším smyslu

Přístup top-down, pro tvorbu práva typický, však tato teorie rovněž dokáže obsáhnout. Aktéři makroroviny – parlamenty, vlády nebo mezinárodní organizace – tvořící či alespoň formulující právní normy odhlízejí od přílišných detailů na mikrorovině, protože právní normy mají být dostatečně obecné a mají se vztahovat na případy stejného druhu a neurčeného počtu (law in books). Normy se neformulují pro každý jednotlivý případ zvlášť. Je zřejmé, že tyto obecné obsahy z makroroviny institucí soudy konkretizují svými rozhodnutími odvozovanými od potřeb aktérů na mikrorovině v jednotlivých kauzách (law in action). Soudy aplikující právo tak představují jakousi „převodovou páku“ mezi makrorovinou a mikrorovinou sociálních procesů, v nichž mezi stranami dochází ke (jazykovým) sporům.

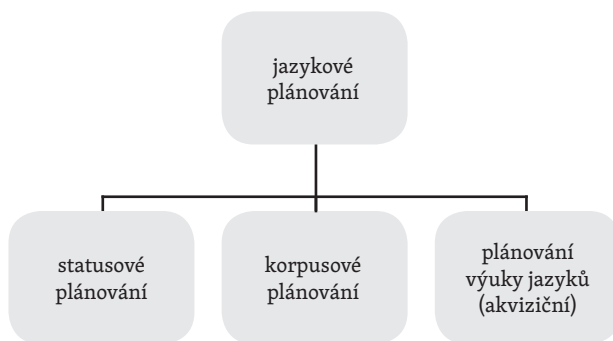
4. Předmět jazykového práva

Z výše uvedených souvislostí vyplývá, že téma jazykového práva vyžaduje úzké propojení právního a sociolingvistického hlediska, z nichž je pro interdisciplinární povahu výzkumných otázek nutno čerpat i adekvátní metodologii na pozadí obecnějšího sociálněvědného uvažování. Obě disciplíny (tj. právo a sociolingvistiku) spojuje rozlišování konceptů *law in books* a *law in action*. Právní perspektiva vnáší do sociolingvistiky přehlednost mocenských hierarchií (prameny práva, definované textové žánry, soudní soustavy), čímž jí pomáhá s jinak obtížným etnografickým zkoumáním mocenské váhy toho kterého aktéra v procesech řešení jazykových problémů (*language and power*, srov. Fairclough 2001). Dále významně pomáhá s identifikací těchto aktérů vůbec, které lze odvodit z norem procesního práva.

Podle kritéria právní síly pramene práva mají pro jazykové právo význam: (1) normy mezinárodního a evropského práva s předností před normami práva vnitrostátního. V nich jsou stejně jako (2) v normách ústavního práva (ústava a ústavní zákony) upravena typicky jazyková práva jedinců jakožto základní lidská práva a svobody. Na ně navazují (3) obyčejné zákony

a (4) podzákoné předpisy (nařízení vlády, vyhlášky ministerstev). V evropském unijním právu (právo komunitární) disponují nejvyšší právní silou normy práva primárního (tzv. „zakládací“ smlouvy včetně všech novel, přístupové smlouvy, Charta základních práv), v němž je upravena stejná platnost všech jazykových znění zakládacích smluv a odkaz na pravidla pro užívání úředních jazyků v orgánech EU. Ta jsou stanovována Radou EU jednomyslně formou nařízení, tj. jedním z druhů pramenů práva sekundárního (vedle směrnic či dalších doporučení a stanovisek).

Sociolingvistika naproti tomu právní perspektivě připomíná nezbytnost analyzovat právo nikoli izolovaně pozitivněprávně, nýbrž vždy v konkrétních sociokulturních kontextech. Do těchto výzkumů dále vnáší koncept jazykové domény, který jemněji diferencuje jinak vágní spojení *užívání jazyka* (užití kde, kým, o jakém tématu, za jakých okolností, s jakými úmysly a důsledky – srov. Fishman (1972: 441) nebo Spolsky (2009)). Sociolingvistika nabízí teorii jazykového plánování resp. jazykového managementu, pro které je regulace užívání jazyků právními normami exemplárním případem tzv. *overt policy*. Přínos jazykového plánování spočívá v rozlišování tří dimenzí či předmětů (srov. Cooper 1989 – status planning, corpus planning, acquisition planning), které mohou právní regulaci podléhat.

Sociolingvistické hledisko třídění předmětu

- 1) Statusové plánování se zaměřuje na postavení jazyků v jazykových společnostech. Vymezuje s odkazem na právo koncepty jazyka úředního, pracovního, autentického a dalších. Sepětí statusového plánování a právní regulace užití jazyků v konkrétních doménách je tak zřejmé na první pohled. Statusovému plánování v evropských institucích a problémům právní úpravy užití jazyků v nich se podrobně věnují např. Ahrens (2003), Wu (2005) nebo Schloßmacher (1997). Speciální problémovou oblastí je přitom efektivnost této právní úpravy a rovnost jazyků (srov. Wu

- 2005, Ammon 2006 nebo Grin 2003). Díky sociolingvistickému pohledu na status jazyka se daří rozlišovat mezi úředním statusem kodifikovaným formálně *de iure* a statusem fungujícím v sociální praxi *de facto*.
- 2) Korpusové plánování se zaměřuje na regulaci jazykových struktur (nejčastěji zásahy do oblasti slovní zásoby v podobě elaborace terminologických soustav, snahy o potlačování anglicismů či purismus obecně apod.) a může též podléhat právní úpravě (srov. francouzský *Loi Toubon*). Do oblasti korpusového plánování spadají rovněž např. snahy o sjednocování právní terminologie evropského práva.
 - 3) Plánování jazykového vzdělávání se nejzřetelněji projevuje v právních normách školského práva (právní úprava výuky mateřského, prvního či dalšího povinného cizího jazyka, stanovení povinného cizího jazyka u maturitních zkoušek aj.), které má např. v kontextu EU směřovat k zachovávání jazykové rozmanitosti deklarované jako jedinečné evropské kulturní hodnoty.

Tyto tři základní předměty jazykového plánování vedou k potřebné diferenciaci předmětu jazykového práva a snazší orientaci v něm. Je však nutno zdůraznit, že jde pouze o analytické nástroje pro vymezování oblastí jinak vzájemně úzce propojených – vysoká míra elaborace logicky přispívá k vyššímu statusu jazyků, který se může promítnout do vysoké poptávky ve sféře vzdělávání či naopak.

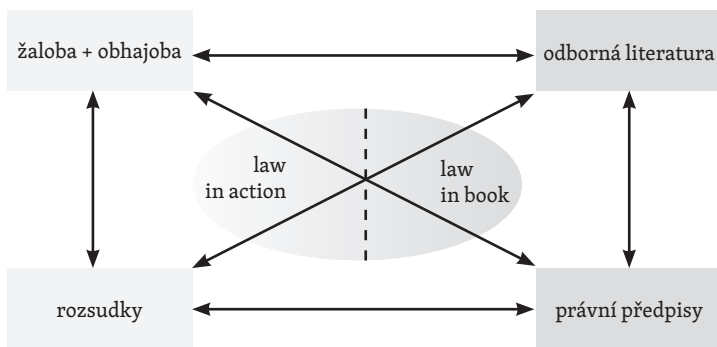
5. Diskurz jazykového práva a jeho struktura

Jak je výše v bodu 3 tohoto článku *Jazykové právo jako jazykový management* rozvedeno, vyznačuje se jazykové právo zřetelnou metajazykovou povahou. To platí jak pro právo kodifikované (*law in books*) v různorodých pramenech práva, tak pro právo aplikované v konkrétních sporech konkrétními aktéry (*law in action*). Textových žánrů, v nichž a jimiž se jazykové právo projevuje a které spoluvytvářejí diskurz, vystupuje ve zkoumaném diskurzu do popředí jen několik málo. Lze mezi nimi navíc analyzovat konkrétní vazby, jak ukazuje následující model (podrobněji srov. Dovalil 2012). Zjednodušeně řečeno se aplikované právo (*law in action*) odehrává především v textech žalob, stanovisek a protinávrhů obhajoby na straně jedné a v textech soudních rozhodnutí různého typu na straně druhé. *Law in books* se naproti tomu realizuje texty pramenů práva na straně jedné a texty učebnic, odborných časopisů, přednášek apod. na straně druhé. Načrtnutý model vychází z pragmatických funkcí reprezentujících konkrétní zájmy zúčastněných aktérů diskurzu s mocenskými pozicemi:

- 1) Zájmy žalobce a žalovaného jsou formulovány v textech žaloby a obha-

- joby. V těchto textech existuje zřejmá vazba na texty pramenů práva, o které se obžaloba i obhajoba musí opírat. V žalobě i obhajobě je však možné odkazovat na dřívější rozhodnutí soudů. Vazbu mezi žalobou resp. obhajobou a odbornými texty lze interpretovat např. tak, že právníci hájící zájmy stran sporu studovali učebnice či další odborné texty. V žalobě lze z hlediska teorie jazykového managementu spatřovat povšimnutí odchytky od žalobcových očekávání a nepochybně též jejich negativní hodnocení. Žalobní petit v této interpretaci představuje návrh řešení sporu, který by měl být podle přání žalobce implementován v praxi.
- 2) Texty soudních rozhodnutí vycházejí principiálně z textů žaloby, soud je jimi vázán. I u soudců platí předpoklad znalosti textů pramenů práva (zásada *iura novit curia*) a odborné literatury např. z dob studia či dalšího vzdělávání. Texty soudních rozhodnutí lze interpretovat jako hotová řešení sporů vnucovaná oběma stranám sporu, které sdílejí očekávání jejich implementace. Obecně se vychází z toho, že soudní rozhodnutí jsou nestranná.
 - 3) Tvorba pramenů práva, tj. textů mezinárodních smluv, zákonů, vyhlášek a dalších, má reflektovat každodenní praxi, kterou spoluvytváří její právní úpravou. V pramenech práva je možné spatřovat předformulované návrhy řešení problémů podle názoru zákonodárných sborů, z nichž vycházejí řešení aplikovaná na zcela konkrétní individuální případy (předchozí bod). Prameny vnitrostátního i evropského práva se vyznačují hierarchickým uspořádáním. Ve vnitrostátním právu představuje typicky právo ústavní rámec pro obvyčejné zákony, které rámec ústavního práva nesmí překročit či dokonce porušit. Totéž platí pro vztah obvyčejného zákona a nařízení vlády či vyhláškami ministerstev. Prameny evropského práva primárního (typicky zakládací smlouvy, smlouvy o přistoupení), jímž je založena současná Evropská unie, stojí hierarchicky nad prameny práva sekundárního (typicky např. nařízení a směrnice). Podobně hierarchický vztah existuje v mnoha ohledech mezi právem evropským či mezinárodním a vnitrostátními právními řády členských zemí (podrobněji srov. Svoboda 2010 nebo Malenovský 2008).
 - 4) Texty učební a další odborná literatura pojednávají typicky – nikoli ovšem výlučně – o kodifikovaném právu. Významně je brán ohled na právo aplikované, na rozsudky, jimž různí aktéři připisují precedenční význam včetně jejich kritiky apod.

Rozdíl uvnitř *law in books* mezi prameny práva a odbornou literaturou spočívá v tom, že prameny práva se vyznačují specifickou *formou*. Jde o texty definované právem jako prameny, v nichž je právo obsaženo a z nichž jedinečně lze právo bezprostředně poznávat. Jen na ně lze odkazovat u soudů.

Struktura právního diskursu – základní žánry a intertextuální vazby (interakce)

6. Prameny jazykového práva v přehledu s komentářem (law in books)

Mezinárodní právo veřejné

Jazykové právo je tu vřazeno jako součást základních lidských práv a svobod (typicky jazyková práva příslušníků národnostních menšin). Zakotven je princip fair trial (základní práva na tlumočníka v trestním řízení) a zákaz diskriminace z důvodu jazyka. Až na výjimky se jedná o statusové plánování. Poměr mezinárodního práva a práva vnitrostátního představuje samostatnou (právní) otázku, pro jejíž důkladnější rozbor zde není dostatek místa. Tento problém v obecné poloze podrobně analyzuje Malenovský (2008: 407–459, přímo pro Českou republiku pak na str. 460–523). Státy, které dokončily ratifikační proces těchto mezinárodních smluv, jsou jimi vázány a nesmějí je obcházet ani svými vnitrostátními zákony.

Nejvýznamnější prameny

Evropská úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod (RE 1950, v českém právním řádu pod č. 209/1992 Sb.):

čl. 5 odst. 2 (každý, kdo je zatčen, musí být seznámen neprodleně a v jazyce, jemuž rozumí, s důvody svého zatčení a s každým obviněním proti sobě).

čl. 6 odst. 3 (obvinění z trestného činu: seznámení s důvody v jazyce, kterému obviněný rozumí, minimální práva obviněného ve věci bezplatné pomoci tlumočníka), podobně

čl. 14 – zákaz diskriminace, mj. i na základě jazyka

Mezinárodní pakt o občanských a politických právech (OSN 1966, v českém právním řádu pod č. 120/1976 Sb.)

Čl. 14 odst. 3 – analogie čl. 6 Evropské úmluvy

Čl. 26 a 27 – zákaz diskriminace

Rámcová úmluva o ochraně národnostních menšin (RE 1995, v českém právním řádu pod č. 96/1998 Sb., v Česku platná a účinná od 1. 4. 1998), čl. 5, 6, 9–14: rozvoj kultury, identity, náboženství, jazyka, jazyková identita zvláště v oblasti vzdělání a sdělovacích prostředků, právo jimi přijímat a šířit informace ve svém jazyce v soukromí, na veřejnosti, ústně, písemně, tlumočení v tr. řízení, užití jména a příjmení v menšinovém jazyce, právo učit se menšinový jazyk

Evropská charta regionálních nebo menšinových jazyků (RE 1992, součást mezinárodního práva od 1. 3. 1998, Česko ratifikovalo 15. 11. 2006, účinnost k 1. 3. 2007). První zprávu o aplikaci Charty RE Česko podalo 30. dubna 2008, další 23. dubna 2009

Evropské právo

prameny primárního práva

- Listina základních práv EU (čl. 21 a 22)
- Smlouva o Evropské unii
- Smlouva o fungování Evropské unie

V primárním právu je zakotveno zmocnění pro vydání nařízení č. 1 o užívání jazyků v EHS (1/1958). Dále jsou v primárním právu upraveny zákazy diskriminace a projevy rovného zacházení.

prameny sekundárního práva

Nařízení č. 1 EHS 1/1958 a četné další předpisy: Typicky jde o *jednací řády* institucí jako např. Soudní dvůr EU, Evropský parlament, Rada EU, Evropský účetní dvůr a mnoha „menších“ úřadů, v nichž jsou ustanoveny úřední jazyky té které instituce – např. čl. 115 odst. 2 nařízení 40/94 o ochranné známce Společenství, podle něhož jsou *jazyky Úřadu pro harmonizaci ve vnitřním trhu angličtina, francouzština, italština, němčina a španělština*.

České vnitrostátní právo – normy s právní silou ústavního zákona

Status češtiny jako úředního jazyka České republiky není *de iure* v ústavě ČR upraven.

V Listině základních práv a svobod je upravena ochrana menšin, zákaz diskriminace a princip *fair trial* (v čl. 3, čl. 25 a čl. 37 odst. 4).

Příklady úpravy multilingvismu v České republice – normy s právní silou zákona

čeština a slovenština se srovnatelným statusem v České republice

- správní řád (č. 500/2004 Sb.) Podle ustanovení § 16 odst. 1 se v řízení jedná a písemnosti se vyhotovují v českém jazyce. Účastníci řízení mohou jednat a písemnosti mohou být předkládány i v jazyce slovenském.
- zákon o matrikách, živnostenský zákon, zákon o advokacii, zákon o odpadech, zákon o elektronických komunikacích
- zákon o soudních poplatcích, o ústavním soudu, o veřejných zakázkách

čeština a možnosti užití angličtiny

- zákon o Sbírce zákonů a o Sbírce mezinárodních smluv (č. 309/1999 Sb.).

Podle ustanovení § 6 odst. 1 tohoto zákona se mezinárodní smlouvy vyhláší ve sbírce mezinárodních smluv vždy ve znění rozhodném podle mezinárodního práva pro jejich výklad a zároveň v překladu do českého jazyka, není-li znění mezinárodní smlouvy v českém jazyce rozhodné podle mezinárodního práva pro výklad mezinárodní smlouvy. Má-li podle odst. 2 mezinárodní smlouva více znění v cizích jazycích, rozhodných pro její výklad, vyhláší se pouze v jednom z nich, a patří-li k nim znění *v anglickém jazyce, vyhláší se mezinárodní smlouva v tomto znění*. Je-li znění mezinárodní smlouvy v českém jazyce rozhodné podle mezinárodního práva pro výklad mezinárodní smlouvy, vyhláší se mezinárodní smlouva pouze v tomto znění. Podle odst. 3 se překlad do českého jazyka pořizuje ze znění mezinárodní smlouvy, která jsou podle mezinárodního práva rozhodná pro její výklad. Důležité je ustanovení odst. 4, podle něhož má *v případě rozdílu mezi překladem do českého jazyka a zněním, které je rozhodné podle mezinárodního práva pro její výklad, přednost toto znění*. Tato ustanovení platí obdobně i pro jazyk, v němž jsou vyhlášována rozhodnutí mezinárodních orgánů a organizací.

- zákon o odpadech (č. 185/2001 Sb.)
Podle ustanovení § 55 odst. 1 podává *oznámení o přeshraniční přepravě odpadů* oznamovatel podle přímo použitelného předpisu Evropských společenství o přepravě odpadů, a to *v českém, slovenském nebo anglickém jazyce*.
- zákon o podnikání na kapitálovém trhu (č. 256/2004 Sb.)
Podle ustanovení § 196 odst. 1 pokud tento zákon vyžaduje uveřejňování informací na území České republiky, uveřejňují se tyto informace v českém jazyce, nestanoví-li tento zákon jinak. *Česká národní banka může po posouzení konkrétních okolností povolit, aby byly určité informace uveřejněny v anglickém jazyce, je-li to v zájmu investorů*.

Veřejná správa

Předmětem úpravy je právo na užití jazyka v různých normách procesního práva. Jde o kodifikace „řádů“ normami s právní silou obyčejného zákona.

- procesní normy: trestní řád, občanský soudní řád, správní řád, zákon o Ústavním soudu
- zákon o přestupcích č. 200/1990 Sb.
- daňový řád č. 209/2009 Sb.
- zákon o Sbírce zákonů a o Sbírce mezinárodních smluv č. 309/1999 Sb.
- zákon o znakové řeči č. 155/1998 Sb.
- zákon o nabývání a pozbývání státního občanství č. 40/1993 Sb.
- zákon o matrikách, jménu a příjmení č. 301/2000 Sb.
- zákon o loteriích a jiných podobných hrách č. 202/1990 Sb.
- zákon o odpadech č. 185/2001 Sb.
- zákon o ochraně spotřebitele č. 634/1992 Sb.

Ochrana menšin - normy s právní silou obyčejného zákona

- „menšinový“ zákon č. 273/2001 Sb. (úprava práva na sdružování, na řešení záležitostí týkajících se národnostní menšiny, na užívání jména a příjmení v jazyce národnostní menšiny, práva na vícejazyčné označení, na vzdělávání, na rozvoj kultury a další)
- zákon o obcích č. 128/2000 Sb.
- zákon o krajích č. 129/2000 Sb.
- zákon o hl. městě Praze č. 131/2000 Sb.
- zákon o volbách do zastupitelstev obcí č. 491/2001 Sb. a krajů č. 130/2000 Sb.

Justice - normy s právní silou obyčejného zákona

- notářský řád č. 358/1992 Sb.
- zákon o advokacii č. 85/1996 Sb.
- soudní řád správní č. 150/2002 Sb.
- zákon o soudních poplatcích č. 549/1991 Sb. (příloha - sazebník poplatků)

Vzdělávání - normy s právní silou obyčejného zákona

- školský zákon č. 561/2004 Sb. - akviziční plánování. Pro maturitní zkoušku není předepsán konkrétní povinný cizí jazyk. Výuka cizích jazyků je upravena v rámcových vzdělávacích programech, které školy rozpracovávají do školních vzdělávacích programů. Od 1. 9. 2013 je povinná výuka dvou cizích jazyků (druhého nejpozději od 8. ročníku základní školy).

- zákon o pedagogických pracovnících č. 563/2004 Sb.
- zákon o vysokých školách č. 111/1998 Sb. (poplatky za výuku v cizím jazyce)

cizinecké právo (azyl + postavení cizinců) – normy s právní silou obyčejného zákona

- zákon o azylu č. 325/1999 Sb.
- zákon o pobytu cizinců na území ČR č. 326/1999 Sb.

podnikání – normy s právní silou obyčejného zákona

- živnostenský zákon č. 455/1991 Sb.
- zákon o veřejných zakázkách č. 137/2006 Sb.
- zákon o podnikání na kapitálovém trhu č. 256/2004 Sb.
- zákon o ochraně spotřebitele č. 634/1992 Sb.

média – normy s právní silou obyčejného zákona

- zákon o Českém rozhlase č. 484/1991 Sb.
- zákon o České televizi č. 483/1991 Sb.
nezakotveno vysílání v češtině: ČRo pouze rozvoj menšin, ČT navíc znakový jazyk
- zákon o provozování rozhlasového a televizního vysílání č. 231/2001 Sb.
- zákon o elektronických komunikacích č. 127/2005 Sb.
- zákon o svobodném přístupu k informacím č. 106/1999 Sb.
- autorský zákon č. 121/2000 Sb.

7. Shrnutí

Jazykové právo představuje v obecném smyslu sumu právních norem, jimiž je regulováno užívání jazyka. Přehled výše vypočtených právních norem (law in books) si neklade nárok na úplnost. Roztříštěnost úpravy jazykového práva v České republice nepředstavuje nijak ojedinělý stav. Jak tento výčet dokumentuje, je v České republice právními normami regulováno především statusové plánování, v němž lze jistou systematickostí odvodit podle kritéria domény. Co do statusu jazyků v České republice se český právní řád dotýká postavení češtiny, slovenštiny a angličtiny. Upraveno je též plánování výuky jazyků. Jde-li o výuku cizích jazyků, nepředepisuje český právní řád formou zákonů explicitně žádný konkrétní cizí jazyk jako povinný. To však neznamená, že by k regulaci výuky cizích jazyků nedocházelo (srov. Dovář 2010). Korpusové plánování češtiny zůstává v právní regulaci až na výjimky (matriční zákon) do značné míry opomenuto. Jazykové právo aplikované (law in action) představuje integrální součást diskurzů zaměřených na regulaci užívání jazyků (jazykový management), ale kvůli porovnatelnosti s dalšími statěmi v tomto článku analyzováno nebylo.

Literatura

- Ahrens, Rüdiger (Hg.) (2003): *Europäische Sprachenpolitik/European Language Policy*. Heidelberg: Winter.
- Ammon, Ulrich (2006): Language Conflicts in the European Union. *International Journal of Applied Linguistics* 16/3, S. 319–338.
- Arzoz, Xabier (Ed.) (2008): *Respecting Linguistic Diversity in the European Union*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Burr, Isolde/Gréciano, Gertrud (Hg.) (2003): *Europa: Sprache und Recht. La construction européenne: aspects linguistiques et juridiques*. Baden-Baden: Nomos.
- Cooper, Robert (1989): *Language Planning and Social Change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dovalil, Vít (2007): Sprachenpolitik in der Tschechischen Republik (unter besonderer Berücksichtigung der Beziehungen zur EU und zum Europarat). In: Blanke, Detlev/Scharnhorst, Jürgen (Hrsg.): *Sprachenpolitik und Sprachkultur* (= Sprache. System und Tätigkeit, Band 57). Frankfurt/Main u. a.: Peter Lang Verlag, S. 139–161. Zweite, durchgesehene Auflage 2009
- Dovalil, Vít (2008): Sprachenpolitik als Gegenstand der Rechtsprechung. In: Kratochvílová, Iva/Nálepová Jana (Hrsg.): *Sprache: Deutsch*. Opava: Slezská univerzita Opava, S. 42–50.
- Dovalil, Vít (2009): Was ist gute Sprachenpolitik? Ein Blick aus soziolinguistischer und sozioökonomischer Perspektive. In: Spáčilová, Libuše/Vaňková, Lenka (Hrsg.): *Germanistische Linguistik und die neuen Herausforderungen in Forschung und Lehre in Tschechien*. Brno: Academicus, S. 227–235.
- Dovalil, Vít (2010): Zum Sprachenrecht in europäischer Praxis: zwei Fälle von Sprachmanagement. In: Rocci, Andrea/Duchêne, Alexandre/Gnach, Aleksandra/Stotz, Daniel (Eds.): *Sociétés en mutation: les défis méthodologiques de la linguistique appliquée* (= Actes du colloque VALS-ASLA 2008, Lugano 7–9 février 2008). Bulletin suisse de linguistique appliquée 2010/2, Université de Neuchâtel, S. 89–105.
- Dovalil, Vít (2012): Language as an Impediment to Mobility in Europe. In: Studer, Patrick, Werlen, Iwar (eds.): *Linguistic Diversity in Europe. Current Trends and Discourses*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter, S. 259–286.
- Dovalil, Vít (v tisku): Ideological Positioning in Legal Discourses on European Multilingualism: Equality of Languages as an Ideology and a Challenge. In: Nekvapil, Jiří/Barat, Erszebet/Studer, Patrick (eds.): *Ideological Conceptualisations of Language: Discourses of Linguistic Diversity*. Frankfurt/Main u. a.: Peter Lang.
- Fairclough, Norman (²2001): *Language and Power*. Harlow: Longman.
- Fishman, Joshua (1972): Domains and the Relationship between Micro- and Macrosociolinguistics. In: Gumperz, John/Hymes, Dell (eds.): *Directions in Sociolinguistics*. New York, S. 435–453.

- Fishman, Joshua/Cooper, Robert/Conrad, Andrew (eds.) (1977): *The spread of English*. Rowley: Newbury.
- Fishman, Joshua (1965): Who speaks what language to whom and when? *La linguistique* 2, S. 67–88.
- Grin, François (2003): *Language Policy Evaluation and the European Charter for Regional or Minority Languages*. New York: Palgrave Macmillan.
- Kibbee, Douglas A. (ed.) (1998): *Language Legislation and Linguistic Rights*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Kontra, Miklós/Phillipson, Robert/Skutnabb-Kangas, Tove/Várady, Tibor (eds.) (1999): *Language: A Right and a Resource*. Budapest/New York: Central European University Press.
- Kymlicka, Will/Patten, Alan (eds.) (2003): *Language Rights and Political Theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Lebsanft, Franz/Wingender, Monika (Hrsg.) (2012): *Die Sprachpolitik des Europarats. Die Europäische Charta der Regional- oder Minderheitensprachen aus linguistischer und juristischer Sicht*. Berlin/Boston: Walter de Gruyter.
- Malenovský, Jiří (2008): *Mezinárodní právo veřejné. Jeho obecná část a poměr k jiným právním systémům, zvláště k právu českému*. Doplněk: Brno. 5., podstatně upravené a doplněné vydání.
- Manz, Viviane 2003. Schranken nationaler Sprachenpolitik durch das Gemeinschaftsrecht. In Burr, Isolde/Gréciano, Gertrud (Hrsg.): *Europa: Sprache und Recht. La construction européenne: aspects linguistiques et juridiques*. Baden-Baden: Nomos, S. 189–198.
- Markhardt, Heidemarie (2005): *Das österreichische Deutsch im Rahmen der EU*. Frankfurt/Main: Peter Lang.
- May, Stephen (2005): Language Rights: Moving the debate forward. *Journal of Sociolinguistics* 9, S. 317–347.
- Nekvapil, Jiří (2012): Some Thoughts on “noting” in Language Management Theory and beyond. In: *Journal of Asian Pacific Communication* 22/2, S. 160–173.
- Nekvapil, Jiří/Sherman, Tamah (eds.) (2009): *Language Management in Contact Situations. Perspectives from Three Continents*. Frankfurt/Main: Peter Lang.
- Neumann, Andreas (2009): *Sprachensterben in Europa. Rechtliche Maßnahmen zur Erhaltung von Minderheitensprachen*. Wien: Braumüller.
- Neustupný, Jiří V. (2002): Sociolingvistika a jazykový management. *Sociologický časopis*, Vol. 38:4, S. 429–442.
- Neustupný, Jiří V./Nekvapil, Jiří (2006): Language Management in the Czech Republic. In: Baldauf R. B./Kaplan R. B. (Eds.): *Language Planning and Policy in Europe*, Vol. 2 (= The Czech Republic, The European Union, and Northern Ireland). Clevedon/Buffalo/Toronto: Multilingual Matters, 16–201.
- Pertot, Susanna/Priestley, Tom M. S./Williams, Colin H. (eds.) (2009): *Rights, Promotion and Integration Issues for Minority Languages in Europe*. Basingstoke: Palgrave.

- Petráš, René/Petrův, Helena/Scheu, Harald Christian (eds.) (2009): *Mensiny a právo v České republice*. Praha: Auditorium.
- Phillipson, Robert (2003): *English-Only Europe? Challenging Language Policy*. London: Routledge.
- Potočný, Miroslav/Ondřej, Jan (2011): *Mezinárodní právo veřejné (Zvláštní část)*. Praha: C. H. Beck.
- Sankoff, Gilian (1976): Political Power and linguistic inequality in Papua New Guinea. In: O'Barr, William M. (Ed.): *Language and Politics*. The Hague: Mouton, S. 283–310.
- Schloßmacher, Michael (2011): Die Amtssprachen in den Organen der Europäischen Gemeinschaft: *Status und Funktion*. Frankfurt/Main: Peter Lang Verlag.
- Schübel-Pfister, Isabel (2003): *Sprache und Gemeinschaftsrecht*. Berlin: Duncker/Humblot (= Schriften zum Europäischen Recht, Bd. 103).
- Shuibhne, Niamh Nic (2002): *EC Law and Minority Language Policy: Culture, Citizenship and Fundamental Rights*. The Hague/London/New York: Kluwer Law International.
- Skutnabb-Kangas, Tove/Phillipson, Robert (eds.) (1994): *Linguistic Human Rights: Overcoming Linguistic Discrimination*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter.
- Spitzmüller, Jürgen/Warnke, Ingo H. (2011): *Diskurslinguistik. Eine Einführung in Theorien und Methoden der transtextuellen Sprachanalyse*. Berlin/Boston: Walter de Gruyter.
- Spolsky, Bernard (2009): *Language Management*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Streinz, Rudolf (2005): *Europarecht*. Heidelberg: C. F. Müller.
- Svoboda, Pavel (2010): *Úvod do evropského práva*. Praha: C. H. Beck.
- Tichý, Luboš/Arnold, Rainer/Svoboda, Pavel/Zemánek, Jiří/Král, Richard (2006): *Evropské právo*. Praha: C. H. Beck.
- Warnke, Ingo (Hg.) (2007): *Diskurslinguistik nach Foucault: Theorie und Gegenstände*. Berlin/New York: Walter de Gruyter.
- Warnke, Ingo/Spitzmüller, Jürgen (Hg.) (2008): *Methoden der Diskurslinguistik. Sprachwissenschaftliche Zugänge zur transtextuellen Ebene*. Berlin/New York: Walter de Gruyter.
- Wee, Lionel (2011): *Language without Rights*. Oxford: Oxford University Press.
- Wu, Huiping (2005): *Das Sprachenregime der Institutionen der Europäischen Union zwischen Grundsatz und Effizienz*. Frankfurt/Main: Peter Lang.

Resumé: Tento článek podává přehled o konceptech a metodách výzkumu jazykového práva. Definice jazykového práva vychází z rozlišování mezi právem objektivním a subjektivním. Předmět jazykového práva je tříděn podle kritérií sociolingvistických i právních. Předmětem právní úpravy může být status jazyka, jeho struktura (korpora) i osvojování. Z právního hlediska slouží jako kritérium třídění právní síla pramenů práva. Jazykové právo se realizuje v diskurzích a vyznačuje se metajazyko-

vou povahou. Protože jazykové právo představuje chování zúčastněných aktérů vůči jazyku, jak se projevuje v diskurzech, je jako teoretický základ popisu zvolena teorie jazykového managementu. Článek je uzavřen přehledem nejdůležitějších pramenů práva, které jsou pro jazykové právo České republiky relevantní.

Summary: This paper provides an overview of the concepts and methods of research on language law. The definition of language law is based on distinguishing between objective and subjective law. The subject of language law is classified according to sociolinguistic and legal criteria. The subject of the regulation can be the status, corpus or acquisition of a language. From the legal point of view, the criterion for this classification is the legal power of the sources of law. Language law is realized through discourses and it is characterized by its metalinguistic character. As language law represents the behavior of participating agents toward language as it appears in discourse, language management theory is chosen as the theoretical basis for the description. The paper concludes with an overview of the most important sources of law which are relevant for the language law in the Czech Republic.

Klíčová slova: jazykové právo, aplikované právo, právo v knihách, diskurz, jazykový management, jazyk a moc, prameny práva

Key words: language law, law in action, law in books, discourse, language management, language and power, sources of law

JAZYKOVÉ PRÁVO A SLOVANSKÉ JAZYKY

Hana Gladkova, Kina Vačkova (eds.)